

Szolnok-Doboka területének települése Szent István koráig

Szolnok-Doboka vármegye kialakulását nem földrajzi és népi tények szabták meg, hanem történelmi és közigazgatási tényezők hozták létre. E könyv következő fejezetei meg fogják mutatni ezeknek az alakítóerőknek a természetét és történelmét. Azokban a korokban, amelyeknek történelmét a föld rejtette magában, még halvány jelét sem láthatjuk olyan területi elkülönülésnek, amely a későbbi megye alapjait sejtetné. Annál világosabban beszélnek a régészeti leletek arról az erőhálózatról, amely Erdélyt és benne Szolnok-Doboka megye területét is, a Kárpátmedencébe, illetőleg Középeurópába kapcsolja. A kereskedelmi utak nagy hálózata a Meszesi-kapu felé szűkülve délről átszeli a megyét. Az elágazó Szamos völgyei pedig az őskortól kezdve biztos vezetői voltak a települőknek. Ide vonzotta a lakosságot a több helyen könnyen hozzáférhető só is (Désakna, Szék, Szótelke, Bethlen, Dés, Alsóilosva, stb.). Már régebben felismerték azt, hogy az erdélyi utakat nemcsak a rajtuk lejárászó népmozgalmak, hanem legalább ilyen mértékben a rajtuk kiáradó sórakományok tették minden időben különösen értékesé.

Ezek a tények szükségszerűvé teszik, hogy a magyarság honfoglalása előtti idő településtörténelmét úgy vázoljuk fel, hogy a megye területén előkerült régészeti leleteket mindig Erdély, sőt egész Közép-Európa népmozgalmaiba illesztjük bele. Így tehát a következőkben először mindig egy-egy kor általános jellemzését vázoljuk fel, s utána egy-egy tömondatban mutatjuk be e kor szolnok-dobokamegyei emlékeit. Már előre is megmondhatjuk, hogy a megye magyarságának jóformán mindent előről kellett kezdenie; nem művelt földek és bányák fogadták a honfoglaláskor, hanem elnéptelenedett, sűrű erdővel benőtt, elvadult tájakat foglalt el. Ezt a területet a maga verejtékével illesztette be ismét az emberlakta tájakra s alakította olyanná, amilyennek ma ismerjük. Ez a tény első pillanatra talán valószínűt-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

lenül hangzik, mert hiszen a megye sok-sok pontján kerültek elő olyan régészeti emlékek, amelyek a magyarság megjelenése előtti korszakokról beszélnek, de épen e leletek rendszeres felsorakoztatásából adódik ez az eredmény. A következőkben az emberi műveltség kialakulásának menetében sorra vesszük az egyes korszakokat s azok emlékhagyományának településtörténeti tanulságait.

Az őskor emberének még nem találták nyomát a megyében, jól lehet Erdély többi területein szétszórta kisebb csoportokban már megjelenik. Épen a Kisszamos felső folyása mentéről ismeretes több nevezetes ekorbéli lelet, s így nem lehetetlen, hogy a folyó mentén Szolnok-Dobokába is eljutott az ősember. E kezdetleges vadász-halász életmódot folytató nép még csupán a föld magaadta javait használta fel, nem formálta át a föld arcát. Előbb vadon termő növényeiből élt, majd később a növényvilág elcsenevésesezésekor mind magasabb technikai fokra fejlődött fegyvereivel az erdők vadjaiból szerezte táplálékát. Lakása sem változtatta meg az őstáj jellegét. Az időjárás enyhébb vagy keményebb korszakainak megfelelően vagy barlangokban húzódott meg, vagy a szabad ég alá építette inkább vacoknak, mint lakásnak nevezhető enyhé helyeit. Az őskor egyes szakaszainak népei szinte egymást váltva fel, hol Afrika, hol pedig Ázsia felől népesítik be Európát. E különös folyamat oka az, hogy az időjárás hatalmas változásai aránylag kevésbé érintették Európát, míg Afrikában rekkenő száraz meleg, Ázsiában meg kibíráhatatlan hideg korszakok váltakoztak s tették lehetetlenné mind az ember, mind pedig az állat számára az életet. Ilyenképpen nemcsak Európa emberanyaga, hanem állatvilága is e változás nyomait mutatja. E változásokban természetesen erősen érvényesül a föld felszínének és a folyók menetének települést-szabó ereje. Elegendő egy pillantást vetni az erdélyi őskori lelőhelyek térképére, hogy megláthassuk: a későbbi kereskedelmi útvonalak csomópontjai már az emberi település hajnalán is hajlékul szolgáltak a különböző földrészek emberanyagának hullámverésében.

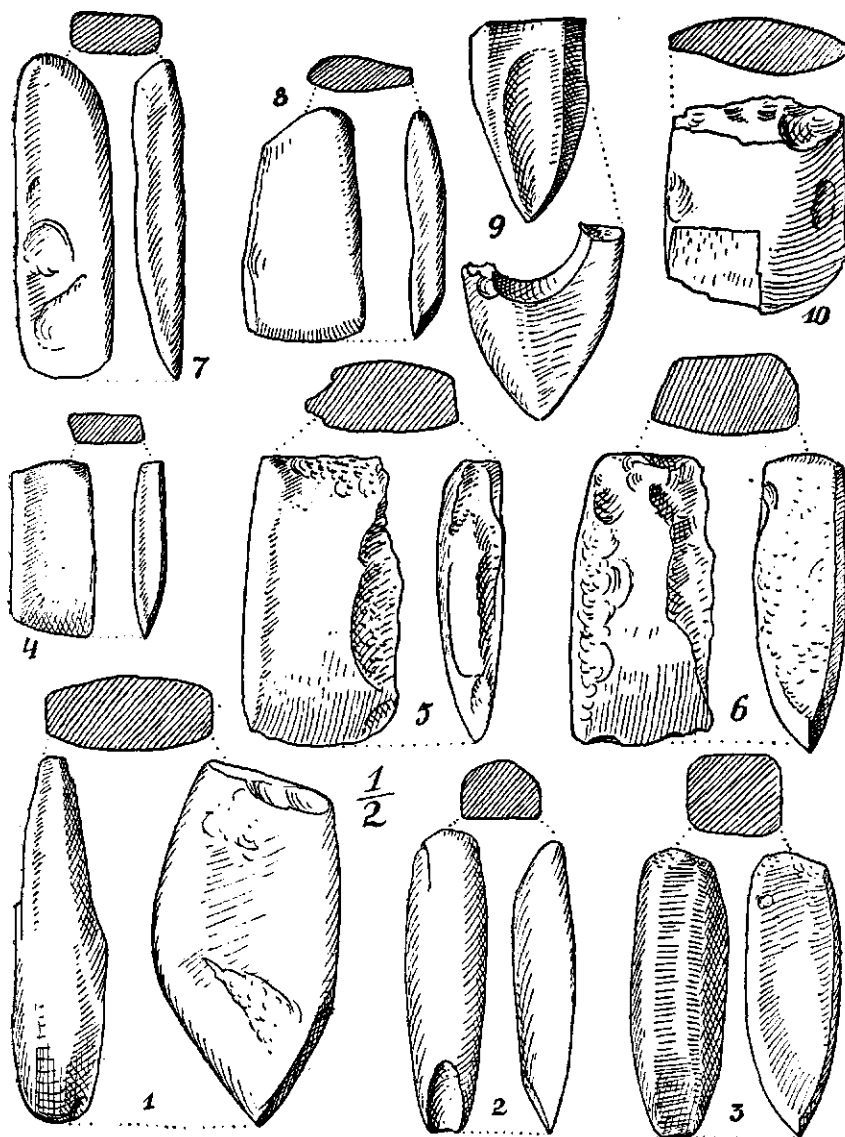
Az őskor végén beálló eljegesedés s az utána bekövetkezett olvadás nagyjából mai jellegére formálja át földrészünk képét. A lakosság ezidőtájt rendkívül megritkult, mert a páratelt, nyirkos, egyre melegedő éghajlatban az ember elől a lombos őserdő hódította el az elhagyott területeket. Erdélyből az átmenet korából csak az Érchegység nyugati, eldugott vidékéről ismerjük a telepedés nyomait.

Erdély településtörténelmének következő három nagy korszakában, az újabb kőkorban, a réz-, majd bronzkorban már Szolnok-

Doboka megye területét is sűrű lakosság népesíti be. E korokban az ember már nemcsak élődíje a földnek, hanem hozzáfog a föld megműveléséhez is. Kezdetben nyilván csak a tisztásokat, a folyók völgyeinek termékeny síkságait szállja meg. De már korán megjelenik az újkor ember a kis patakok szinte hozzáférhetetlen völgyeiben is. Ennek oka nyilván az, hogy a népszaporodás mind nehezebb és nehezebb területek meghódítására kényszeríti a lakosságot. Hozzájárult e terjeszkedéshez nyilván az is, hogy Erdély őserdeiben dúsan tenyésztek a különböző vadgyümölcsök. Az ilyen helyeket felkeresték és művelés alá fogták. Egy-egy gyümölcsös körül kiirtották az erdőt, megtelepedtek s ezek a telepek idővel újabb kirajzásokkal népesítették be a környéket. Az erdő irtása olyan nagyméretű ezekben a korokban, hogy szinte a mai magas erdőhatárig szorítja vissza az őserdőt. Az irtást nemcsak kőbaltáikkal végezték, hiszen ezzel nagyon nehezen boldogultak volna, hanem elsősorban égetéssel teremtettek helyet a településnek és a földművelésnek. A felégetett erdők hamuja jól megrágyázta a földet, s így kiváltképpen alkalmassá tette a kapás, majd ekés művelésre. Az erdő újrasarjadását akkor is nyilván úgy akadályozták meg, mint a mai égetőgazdálkodásban: a friss hajtásokat háziállataikkal lelegeltették. A nagyarányú földműveléssel egy korban indul meg ugyanis az állattenyésztés is. Az újabb kőkorban kezdődik meg tehát az ember és az erdő között az a küzdelem, amelyik mind mai napig meghatározója Erdély településtörténelmének.

Mivel célunk nem az egyes leletek felsorolása, hanem a megye településtörténelmének felvázolása, azért az egyes nagy korszakok régiségeinek bemutatásakor nem törekszünk arra, hogy a csak régészember számára jelentős finomabb árnyalatokat is jellemezzük, hanem a régebbi korok emlékeit csak összesítve tárgyaljuk. Ilyenképpen a fiatalabb kőkort is egy tömbbe fogjuk össze, jóllehet így kerekén három évezred műveltségének emlékeit kell tömörítenünk. Csak a Krisztus előtti harmadik évezred utolsó negyedében alakítja át ezt a műveltséget egy új anyag forradalma: a réz felfedezése.

Az újabb kőkorszakra két nagy vívmány jellemző: a kőszerszámok csiszolással való előállítására és fűrése, valamint az edényművesség felfedezése. Az előbbi meghatározta az eszközök hatóerejét, az utóbbi pedig átalakította az ember étkezésrendjét: az eddig csupán nyílt tűzön süített vagy parázon készült ételek mellé társult a főzött ételek sora. A település lassan elhagyja a barlangot és nyílt terepen jelenik meg. Cölöpök közé font vesszőfonásos, kitapasztott falu-házak

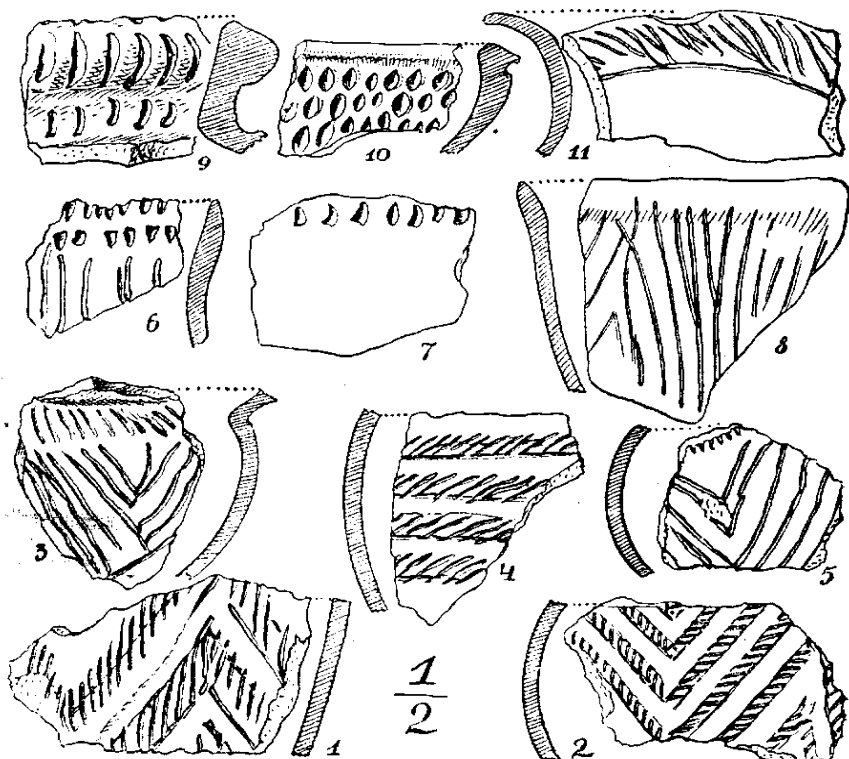
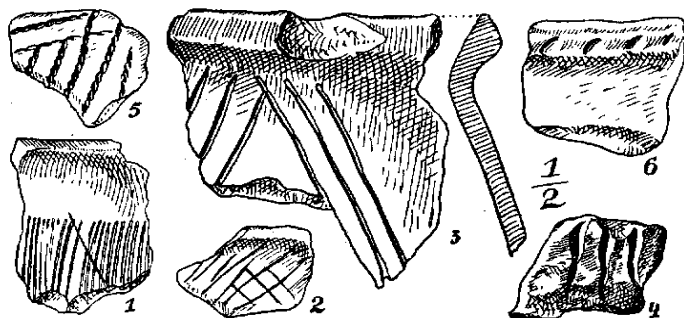


Újabb-kőkori csiszolt kőeszközök a nagyiklódi telepről

épülnek az eső levezetésére szolgáló nyerges tetőkkel. Évezredek óta lakott falvak keletkeznek s a megtelepült falvak lakossága közé távoli vidékek kereskedői hozzák el áruikat. Erdélyben is jelentős ipari központok alakulnak ki.

A Kárpátmedencében e korban két önálló nagy műveltség alakul ki. A műveltséget kialakító nép nevét természetesen nem ismerjük, s így a műveltség központjáról nevezték el e két kultúrát bükki és tiszai kultúrának. Mind Erdélyből, mind pedig a szűkebb értelemben vett szolnok-dobokai területről mindkét műveltség emlékei bő sorozatokban ismeretesek. Különösképen a tiszai kultúra népe gyakorolt döntő befolyást e területre, s e nép töltötte ki hosszú időn keresztül az erdélyi medencét. A korszak végén pedig egy, ugyancsak az Alföld felől megjelenő műveltség vet gátat az Ojtozi-szoros felől betüremelő festett agyagművesség (ú. n. Tripolje-kultúra) népének. Ez a nép hozza magával keletről a réz ismeretét. Ez utóbbi műveltség hatásának elszórt nyomai azonban Szolnok-Doboka megye területéig is utat találtak. E népmozgalmakban különösképen a Meszesi-kapu játszhatott nagy szerepet. A Tokaj környéki obszidián-bányák értékes nyersanyaga ezen a kapun keresztül áramlott be Erdélybe. Az obszidiánművesség szép példáit ismerjük megyénk területéről is. A magkövek (pl. Nagykilód, Szék, stb.) és műhelyforgácsok arra vallanak, hogy e kor kereskedői nemcsak kész árut hoznak be Erdélybe, hanem nyersanyaggal is ellátták a vidék iparosait. Az egyes lelőhelyek felsorolására sem itt, sem a következőkben nem vállalkozhatom; különben is a mellékelt térkép jelzéseiből pontosan leolvasható, hogy melyik községben milyenfajta és milyen korú leleteket találtak.

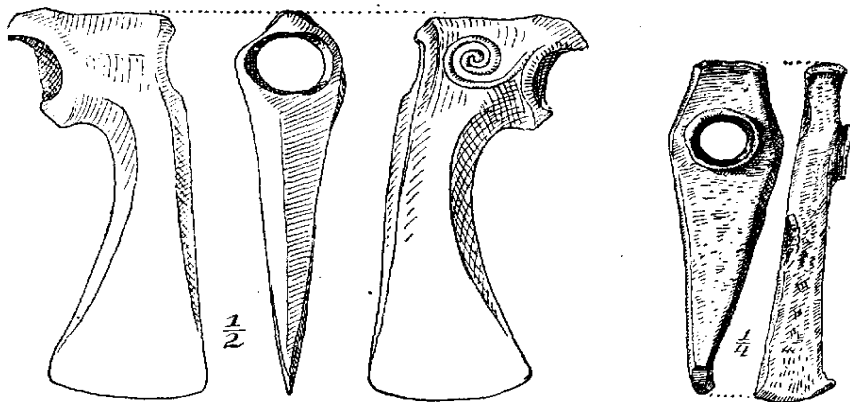
A bükki időkből Centéről és Oláhnyiresről került elő két hegyesnyakú, ovális keresztmetszetű, kőbalta. A tiszai nép halászéletmódjáról tanúskodnak a hálósúlyok (pl. Aranyosszentmiklós), a földművelés biztos mutatói pedig a malom ősenek tekinthető gabonamorzsolókövek (Cege). A megindult szövés-fonás emlékeit az agyagból való orsógombok őrzik (Melegföldvár). A női ékszerek közül szépen mintázott agyaggyöngyök kerültek elő a megye területéről (Aranyosszentmiklós, Buza). Az edénművesség különböző díszítésmódjáról pedig egy sereg lelőhelyről kapunk tudósítást (Alsókosály, Apanagyfalu, Magyarköblös, Várkudu, stb.). Az erdőirtó és harcoló férfinép hagyatéka sokkal többretű. A különböző formájú balták, kalapácsok, fejszék, vésők, retusálók, vakarók serege került elő a megye minden jelentősebb újabb-kőkori lelőhelyéről. Még azt kell megemlíteni, hogy e korban, úgy látszik, nem temetkeztek külön temetőbe, hanem



Átmeneti- és rézkori edénytöredékek a szamosújvári és a magyarközlői telepről

sírjaikat a lakótelepbe ásták (pl. a nagyiklói két kuporított sír). Ebből mindenesetre arra következtethetünk, hogy szellemi életükben jelentős szerep jutott a családi ősök tiszteletének.

Az Ördöngösfüzesen és Vasasszentegyeden talált festett díszű edények, mint már emítettük, a Kelet felől beszüremelő újabb műveltség hatásának jelzői. Ez a műveltség közvetíti Erdélybe s Erdélyen ke-



Rézcsákány és rézbalta Alsóilosváról vagy Csicsókeresztúrról

resztül a Kárpátmedencébe a réz ismeretét, s vele együtt az aranyékszerek divatját. A fémekben rendkívül gazdag Erdély élete ebben a korban hatalmas lendületet vett. A réz használata természetesen nem szorítja ki egyszerre a kőholmikat. Az Apanagyfalun, Magyardecén, Révkolostoron, Várkudun s egyebütt talált e korbéli kőfejszék mutatják, hogy a kezdetben még nyilván drágán megszerezhető rézholmik mellett a kőszerszámok sem mentek ki teljesen a divatból. A fémművesség helyi kifejlődése mellett tanúskodnak azok a rézcsákányok és vésők, amelyeket még a kőszerszámok alakjára mintáztak. Máshelyen meg a rézszerszámok alakját utánozzák a kőcsiszolás mesterei. A rézcsákányok (pl. Alsóilosva, Feketelak, Nagyiklód, Várkudu) egyúttal a só és a most felfedezett ércbányászat erőrekapásának is élénk példázói. A korszak agyagművességének talán legszebb példáit Felsőszöcsről ismerjük. Természetesen e gazdagon díszített edények mellett a durva cserépáru is járta a réz korban (pl. Felsőoroszfalu, Magyarköblös). A szívídomú aranycsüngők (pl. Sajószentandrás) az erdélyi arany felderítésének s feldolgozásának első becses

példái. A rézkor végéről és a bronzkor elejéről származó leletek egy részében néhány kutató az észak felé lakó finnugor ősnépek műveltségének visszhangját látja.



Felsőszőcsi rézkori edények

A réz feldolgozásának új módját: a bronzművességet is kelet felől ismerte meg Erdély. Az örökké kísérletező ember nagyjelentőségű felfedezésre jutott a Kr. e. harmadik és második évezred fordulóján: felfedezte azt, hogy ha a rézhez 10%-ban cinkt olvaszt, igen erős ellenálláserejű fémeket kap, a bronzot. Az erdélyi ember az itt

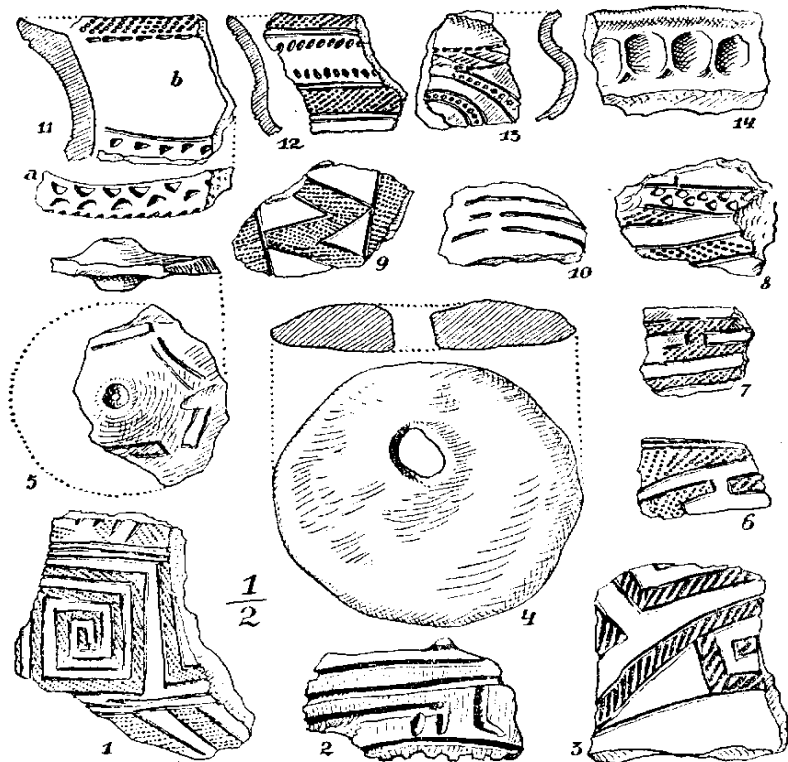
hiányzó cin helyett antimon hozzákeverésével készíti bronzát. Ebben a korban az a nagy kereskedelmi hálózat, amely az újabb kőkor és a rézkor idején már beleszövi Erdélyt és a Kárpátmedencét az eurázsiai hálózatba, még jobban kibontakozik. A magyarországi vagy talán éppen az erdélyi antimon-bronzok útja ugyanis a Kaukázusig követhető s mind a Balkán, mindpedig Nyugat felé jelentős területeket hódított meg.

A bronzkori műveltség több mint ezer éven át uralkodik Európában, s fokozott üteművé teszi azt a fejlődést, amelyet már az előző korok vázolásakor megfigyelhetünk. A bronzkor népvándorlásai s különböző műveltségeinek egymásra épülő fejlődési fokai minden változatosságuk ellenére is csak gazdagítják, de nem változtatják meg a földműves kultúra képét. Éppen ezért az alábbiakban az eddigiekhez híven, csak nagy egységében jellemezzük a műveltség terebélyesedését. E korszak legvégén egy északról jövő, majd dél felé terjedő áramlat figyelhető meg, amely Görögország földjén egybeesik a nagy dór vándorlás idejével, s így először teszi lehetővé számunkra, hogy hordozójának népiségét is meghatározzuk: e folyamat mögött az illyrek feltünése áll.

A már régebben megindult földművelés igen nagy lendületet vehetett, élénk bizonyosága ennek a bronzsarlók sorozata. Megyénk területéről is igen szép példányokat ismerünk (Csákiigorbó, Felőr, stb.). Az előző korokban annyira gyakori kapa azonban eltűnik, ebből arra következtethetünk, hogy a kapás földművelést teljesen kiszorította az ekés művelés. A velünk sűrű kereskedelmi kapcsolatban álló északolasz területen meg is találták a két szarvasmarha által húzott ekék rajzait; nyilván nálunk is ilyenfajta ekékkel folyt a föld megművelése. A sarlók nagy száma egyúttal azt is elárulja, hogy a bevetett területek jelentős mértékben megnagyobbodtak.

A bronzművesség remekelt a harcicsákányok, balták, kardok, lándzsák és más eszközök előállításában. A női ékszerek közül a finoman vésett karperecek, hajtűk, csüngők jellemzők e korra. Ezeknek a leleteknek jó nagy százalékát nem lakóhelyekről ismerjük, hanem a földbe rejtett kincsleletekben maradtak fenn számunkra (Alsócsobánka, Alsóhagymás, Felőr, Kecsedszilvás, Nagyiklód, Semesnye, Szamosjenő, stb.). E kincsleletek egyrésztében vándor bronzöntők műhelyei maradtak ránk, mert sokban beolvasztásra szánt darabokat és az öntéshez való bronzrögöket is találunk. Jelentős részük azonban a kor változatos politikai történelmének példázója. Az ide-oda hullámzó háborúk s az új népek betörései elől rejtették ezeket a fél-

tett kincseket a földbe. E korból keltezhető még azoknak az erődít-
ményeknek egyrésze is, amelyek szinte a későbbi Dácia határát jelöl-
ték ki előre s a nyugtalan élet tanújelei. Szolnok-Doboka megye te-
rületéről is egész sorát ismerjük ezeknek az erődítményeknek. Rend-
szeres átkutatásuk még nagyrészt a jövő feladata.



Bronzkori edények töredékei Oláhláposról

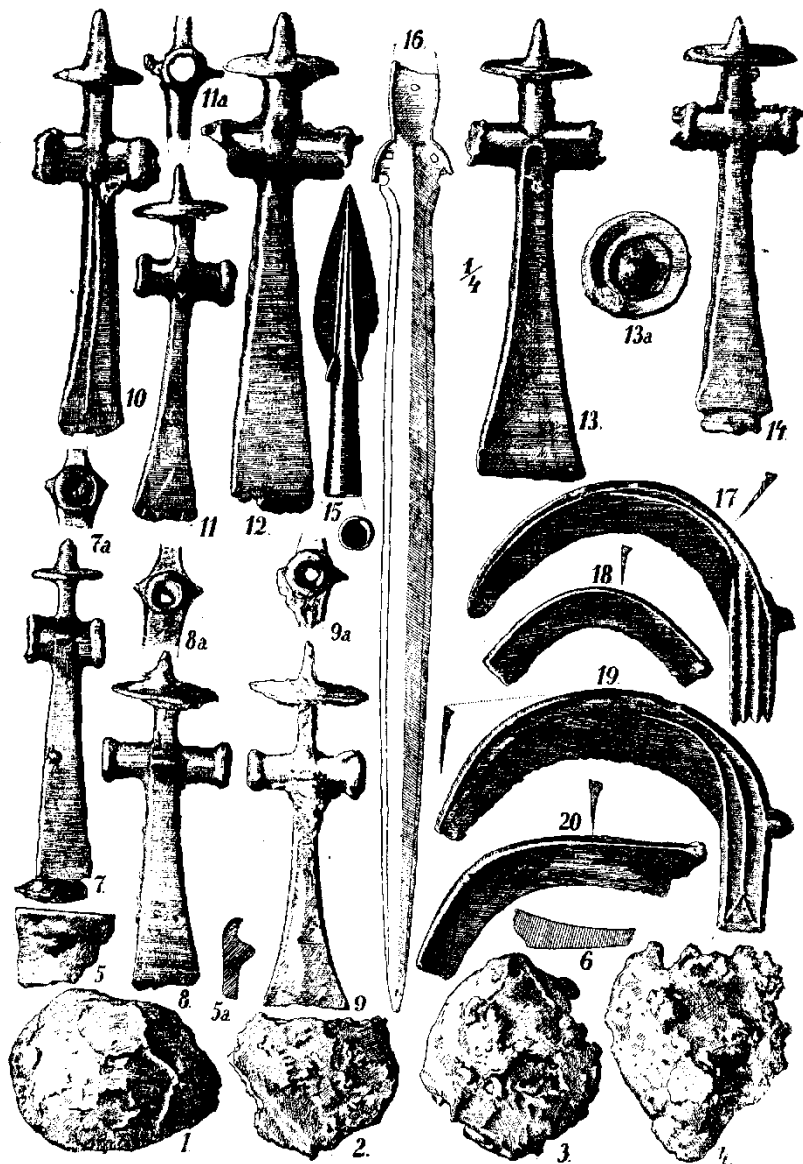
Nem csupán bronztárgyak őrizték meg e kor emlékét, hanem előkerültek a bronzöntőműhelyek eszközei is. Kecsedszilváson egy öntőtégelyt találtak, Nagydebrekről meg egy véső öntőmintáját ismerjük. A bronzművességgel versenyez szépségben e kor edényművészete is. Igen sokrétű díszítésmódot ismerhetünk meg emlékeiben s éppen a díszítés mikéntje szolgál becses útmutatásul a bronzkor különböző műveltségének elkülönítésekor. A korai idők cserepei

mellett (Felsőcsobánka) Boncnyiresen mészbetétes kerámiát is találtak, Désen pedig a későbbi szakaszokra jellemző díszű edények kerültek elő, amelyeket az edény falából kiálló bütykök köré vont örvényes árkolás jellemez.

Azok a kapcsolatok, amelyek Észak-Olaszország területével már a bronzkorszakban is nagyjelentőségűek voltak, a Kr. e. I. évezred fordulója táján még erősebbé váltak. Ugyanebben az időben tűnik fel Erdély területén az első keleti lovasnép is, amelyben egyes kutatók a Herodotos által említett délolaszországi kimmérieket látják. E két irányból ismeri meg Erdély a vasat. A vas használata is csak lassan szorítja ki a bronzot, jó két évszázad telik el az új anyag végleges térhódításáig. Ettől az időtől fogva a bronz már csupán az ékszerek anyaga.

A vas új korszakot jelent az emberi művelődésben, olcsósága lehetővé teszi, hogy széles népi rétegekhez is eljusson s átformálja műveltségüket. A vas lassú megjelenése korában Erdély néprajzi képe nagyjából a következőképpen alakul: a már említett észak-déli vonulás Erdélyben megtelepült hullámai a dák nép alapját vetik meg, Itália felől a veneto-illyr kultúra (Hallstatt-villanova műveltség) hatol be Erdélybe, kelet felől pedig a „kimmérik” kocsizó-lovas népe előzi meg a szkíta hódítást. Még az eddigieknél is világosabban rajzolódik ki tehát a Kárpátmedence geopolitikai fontossága: keresztezőpontja az észak-déli és kelet-nyugati irányú népmozgalmaknak, kereskedelmi utaknak, egyszóval egyik kristályosodási pontja a nyugateurázsiai műveltségnek. E csomópont legfontosabb útvonalai éppen Erdélyen visznek keresztül; az Ojtozi-szoroson torkollanak az erdélyi medencébe, s itt két ágra válva, a Meszesi-kapun és a Maros mentén vezetnek tovább az Alföldre.

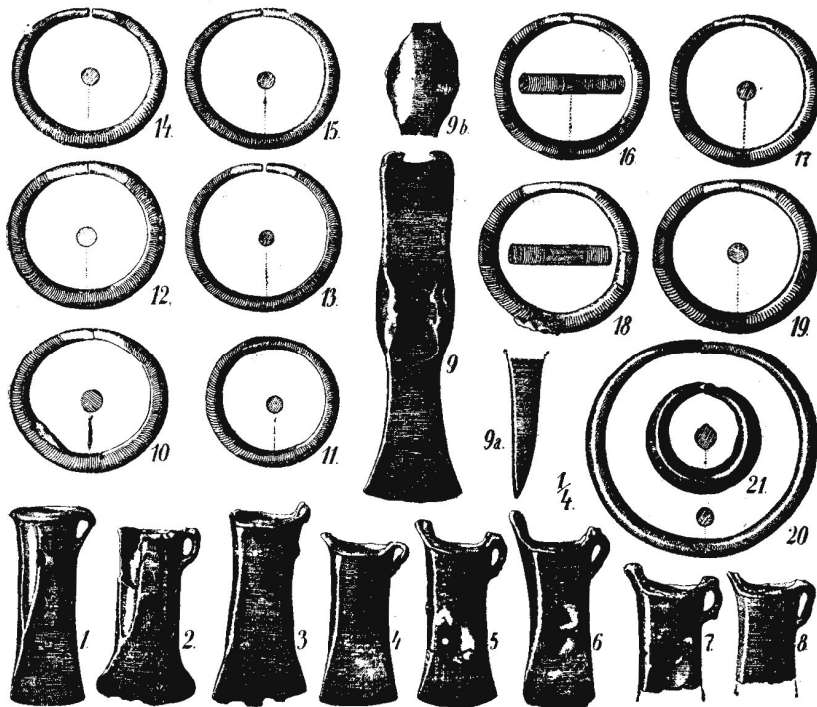
A korai vaskor népei nagyjából kitöltik az előző korokban megmunkált egész területet: az erdélyi medence minden lakható zugából ismerjük emlékeiket. A földművelés sem hagyott alább. Az ú. n. erdélyi jellegű tokos-füles bronzbalták mellett a horgos markolatú sarlók egész sorát ismerjük Szolnok-Doboka megyéből is (Alsóhagymás, Alsóoroszfalu, Felőr, Kecsedszilvás, Páncélcseh, Szamossósmező, Szamosújvár, stb.). Az északolasz hatásra visszavezethető bronz- és agyagművesség emlékei is jelentős számúak (Bálványosváralfa, Oláhbogáta, Ördöngösfüzes, Cege, Dész, Kisigrice, stb.). A nyugati jellegű dudoros bronz karperecek mellett (Oláhbogáta) a két lapos tekercsbe sodrott ruhakapcsolók (Ördöngösfüzes) is feltűnnek. A kocsizó keleti



A felőri bronz kincslet. I.

nép hagyatékához számíthatjuk talán az árokaljai 2 bronz kocsikereket, továbbá az Oroszmezőn és Oláhbogátán talált két peckes zablát.

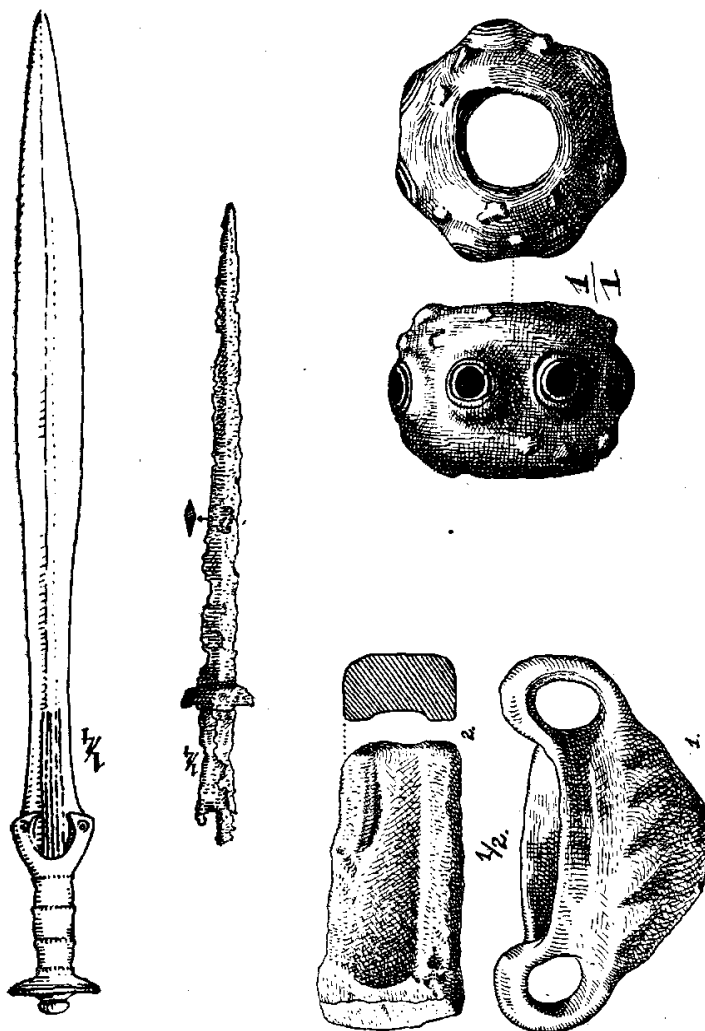
A következő néhányszáz év Erdély életének egyik legmozgalmasabb korszaka. Az egymásra csapó néphullámok harcai állandó bizonytalanságot teremtettek, s megkezdődött az a folyamat, amely csekély megszakítással egészen addig tart, míg a magyar honfoglalás után



A felőri bronz kincslet. II.

a terület népi kitöltése ismét helyre nem állítja az őskorban megismert művelődéstalajt. Erdély földje lassan elnéptelenedik és az elhagyott területek elvadulnak, az emberi műveltség helyét mindinkább visszahódítja az őserdő.

Erdély földjének e fokozatos elszegényedését mellékelt térképeink világosan szemléltetik. A szkítaság nyomát megyénkben csak egy helyről, Noszolyról ismerjük. Az itt talált kard kétségtelen jele annak, hogy a Dél-Oroszországból a Kr. e. VI. században Erdélybe hatoló szkíták a Mezőség északi peremét is megszállották. Az erdélyi szkí-



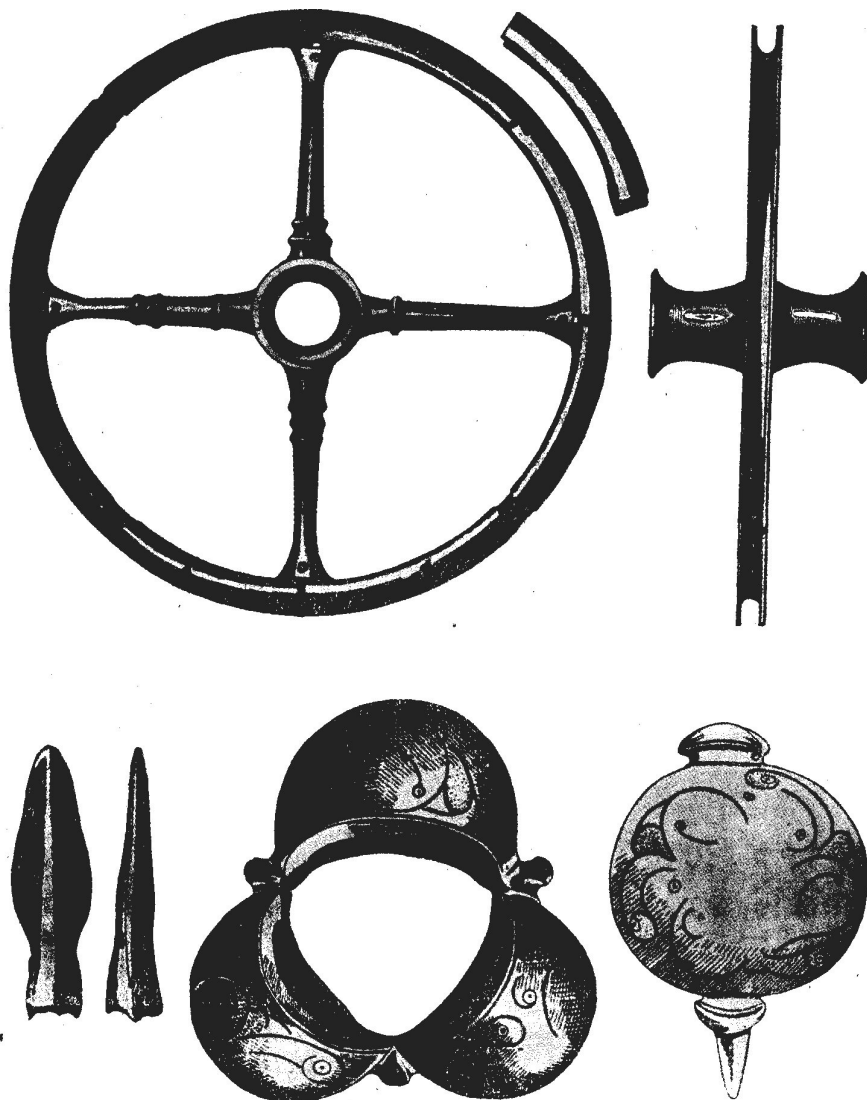
Bronzkard (Páncéles), székfa rövid-kard (Noszoly), bronzkori agyagedény, véső öntő-minta Nagydebrekről és kelta gyöngyszem Semesnyérről

tákról Herodotos is megemlékezik; ő ezt a szkíta törzset agathirsnek nevezi.

A szkíták után beáramló keltaság a helyi dák őslakossággal erősen keveredett s a két nép egybeötvöződése igen magasrendű műveltséget hozott létre. Hozzájárult mindehhez az is, hogy a kelta hódítás nem állott meg Erdély határain, hanem Dél-Oroszorszáig és a Balkánon keresztül Kis-Ázsiáig terjedt; e területek között élénk kereskedelmi forgalom indult meg. Szolnok-Doboka megye kelta lelőhelyei közül Magyarköblöst, Sajósárvárt, Szamosújvárt, Széket és Vasasszentivánt emeljük ki. Mind a külföldi pénzforgalom, mind pedig a helyi pénzverés virágzásnak indult, a görög érme útja a Balkánról Erdélybe megszakítás nélkül jelzi a déli szorosokon keresztül meginduló áruforgalmat. E korban megyénk területe ismét bekapcsolódik az erdélyi életbe. A barbár ezüstpénzek mellett (Eszmény, Kisbethlen, Magyarbogáta, Noszoly, stb.) a kelta hatásra felendülő dák kultúra gyönyörű ezüst tárgyai (Alparét, Szamosújvár, Várkudu) jellemzői e kor magasszínvonalú életének. Erdély lakott területe azonban ebben a korban sem tölti ki az egész erdélyi medencét; nem változik a helyzet a római megszállás korában sem, bár a limes e lakatlan területeket is magába öleli. A terület összezsugorodása mellett délen jelentős bővülés is megfigyelhető: Krassó-Szörény és Hunyad megye tekintélyes részét elég sűrű dák lakosság foglalja el.

E korokban Erdély egyre jobban az írott történelem megvilágításába lép. A hatalmas állammá szerveződött dák hatalom nemcsak pusztá létével, hanem állandó betöréseivel is fenyegette a római birodalom balkáni Duna-határát. E fenyegetés kiküszöbölése csak a dák birodalom szétrombolásával és középpontjának elfoglalásával volt megoldható. Több sikertelen kísérletezés után Traianus a Kr. u. második század első éveiben leveri a dák hadakat s elfoglalja földjüket: Erdélyt. Az amúgy is sokat vérzett dákokat nagy öldöklések tizedelik tovább, megmaradt tömegeik javát áttelepítik a Balkánra. A meg nem hódolt szabad dákok pedig Erdélyen kívül, a Kárpátok gerincén túl ütnek tanyát, s onnan zavarják Dácia provincia életét. Erdély lakossága tehát rendkívül megritkul. Az üres térségbe nyomuló rómaiság pedig a birodalom peremterületeinek tarka népelemeivel tölti ki az elhagyott tájakat.

Eddigél nem ismerték fel azt a fontos tényt, hogy a római Dácia határai az akkori lakott terület teljességét magukba zárják, sőt még sztratégiaiilag fontos lakatlan területeket is felölelnek. A limes és a Kárpátok közötti erdős terület lakatlan volt, s e területen vezető uta-



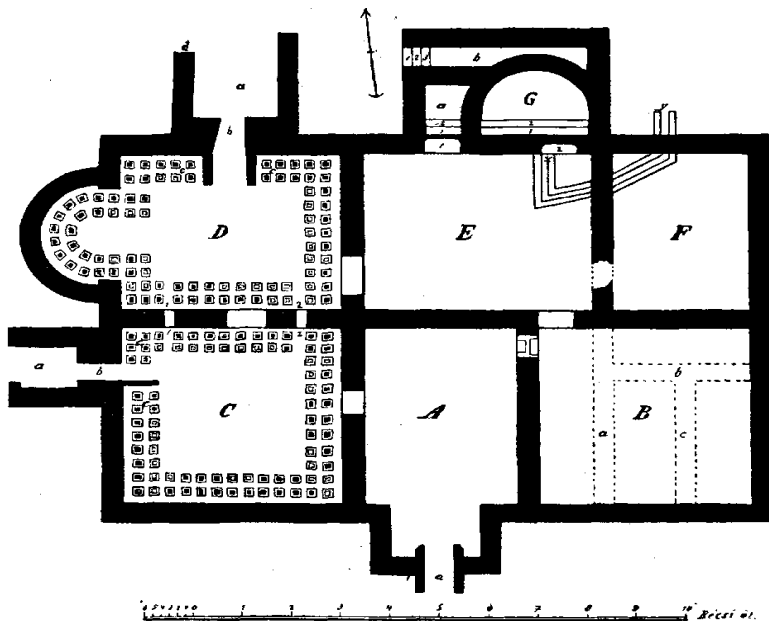
Bronzkerék Árokaljáról és kelta lelet Vasasszentivánról

kat még őrtornyokkal, kisebb őrségekkel is biztosították, mint pl. Szolnok-Doboka megyében Négerfalván. A római limes tulajdonképpen ráépült arra az őskortól kezdve állandóan fejlődő erődítménysorra, amelynek emlékeit megyénkből is említettük.

Az útépítő rómaiak egy csapásra felismerik Erdély ütőereit, s alattuk nyer végleges formát az addigi úthálózat. A földutak helyén kő- és betonutak vezetnek, s csomópontjaikban kővárosok épülnek. A hegyen épült dák várak szétrombolása következtében az élet ismét a folyóvölgyeken s a sík területeken terjeszkedik. A földművelés mellett a gyarmatosok jelentős mértékben megerősítik a szőlőtermelést is. A római civilizáció bevonul Erdélybe, bár képviselői között igazi itáliaiak csak igen csekély számban lehettek. Mind a hadsereg, mind pedig a telepések a romanizált balkáni és kisázsiai területekről kerültek ide, a több-kevesebb ideig itt állomásozó katonai egységek pedig jóformán az impérium minden vidékét képviselik. E civilizált keverékek nem is tudtak itt begyökerezni, mert míg a birodalom nyugati tartományaiban a rómaiság politikai bukása után még évszázadokkal is eleven erővel hatott a rómaiság, Erdélyben Dácia feladása (271) után szinte nyom nélkül enyészik el a Földközi tenger melléki birodalom-alkotó kultúra s átadja helyét a Dél-Oroszország felől jövő germánoknak és a keleti lovasnépeknek. E gyökértelenségnek nem csupán Dácia népeinek sokrétegűsége volt az oka, hanem nyilván az is, hogy aránylag igen kevés ideig tartották megszállva Erdélyt. Alig több mint másfélszáz év a rómaiság itteni története, s ezalatt is három oldalról állandó nyomás fenyegette ezt a területet. Az Alföld szarmatái, az északi szorosokon be-becsapó szabad dákok, a Dél-Oroszország felől állandóan támadó gótok s végül mind az olténiai Olt-limes, mind pedig a déli részek ellen szüntelenül hadakozó roxolánok akadályozták a békés élet kifejlődését. A római határ (limes) szinte kettévágja Szolnok-Doboka megyét. Csákgorbó, Alsókosály, Alsóilosva és Bethlen felett vonult végig s ezeken a helyeken voltak a limesvédelem sarokpontjai, a katonai táborok. Mint említettük, Négerfalván előretolt útbiztosító őrtorony állhatott. A Kisszamos mentén felfelé vezető út Széken és Szamosújváron vitt keresztül, a Szamos jobb partjáról meg Oláhpéntekről ismerünk római kori leleteket. Az Apahida felől jövő és Szamosújváron átvezető műút Dés táján ágazott ketté Alsókosály, illetőleg Alsóilosva-Bethlen felé. Ez utóbbi ág a Sajó völgye mentén követte a keleti limes vonalát Várhely és Marosvécs irányában s itt találkozott a Felvincről a Maros mentén haladó útvonalal.

Megyénkben a fentemlített lelőhelyekről bőséges emléke maradt

Erdély e ragyogó korszakának. Feliratos kövek tanúskodnak az útéptés és államszervezés magas fokáról, hivatalnokairól, katonáiról és különösképen tisztelt istenségeiről. A kiásott táborhelyek, fürdőépületek és magánházak egy szinten állanak Dácia bármely más városának építkezéseivel. Néhány remek kisplasztikai mű pedig azt árulja



Az alsóilosvai nagyobbik római fürdő alaprajza

el, hogy a nagyvonalú szervezés korában sem hiányzott a megértés a művészetek finom szépségei iránt. Különösképen az alsóilosvai tábor istenszobrai képviselik e kor egyetemes művészi törekvéseinek magas színvonalát.

A gótok idéjéből Székéről és Alsóilosvárol ismeretesek leletek. Mindkét hely előzőleg római település volt. Általában megfigyelhető, hogy a Dáciába vonuló gótok az egész területet kitöltötték, csupán Krassó-Szörény és Hunyad megye néptelenedik el ismét e korban,

s a dák korban is néptelen területek határa szélesedik ki még jobban a keleti limes mentén. A gót uralom, majd a húnok idejének fejedelmi leletei (Szilágysomlyó, Mojgrád, Apahida, Kraszna) a Meszesi-kapu rendkívüli fontosságát és a Háromszéki medencébe torkolló szorosok jelentőségét tükrözik. A Maros eredete táján legutóbb talált gót lelet pedig azt árulja el, hogy az ebben a korban a Maros mentén sűrűn lakó gótok egy része a folyó mentén ereszkedik le az erdélyi medencébe. A húnok közvetlen emléket nem ismerjük Szolnok-Doboka megyéből, de az Erdélyben ezidőtájról nagy számmal talált Theodosius aranyak a hún uralom itten is jelentkező eurázsiai méretű kereskedelempolitikájának beszédes példái. Gepida lelőhelyeket nem ismerünk megyénk területéről s nincsen nyoma a Meszesi-kapu és a Maros mentén Erdélybe nyomuló avarságnak sem. Igen-igen gyér lakosság lehetett ezidőben Szolnok-Doboka megyében. A helynevek tanúsága szerint Dés táján és a Szamos-könyök táján szláv szórványok élhettek. A bolgár hódítás emlékei nem maradtak ránk, úgy látszik, hogy a népvándorlás korában a szolnok-dobokamegyei sóterületek művelését feladták, s csak helyi jelentőségű termelés folyhatott. Az ekorból is ismeretes erdélyi sókivitel a marosi bányákból indult útjára.

A népvándorlás hétszáz éve alatt Erdély s különösképpen megyénk területe erősen elnéptelenedik, a honfoglalás korában legfennebb minden politikai jelentőség nélküli szláv szórványok lakhattak a Szamos mentén. A magyar honfoglalók északi csoportjának útja a Meszesi kapun keresztül ívelt a Tisza-könyöktől Erdély szívéig. A megye déli részei az első foglalás jogán nemzetségi birtokokká váltak, a későbbi megye magvát képező Dés környékét azonban Géza fejedelem vagy Szent István központi hatalmának seregei szállják meg. Ennek a ténynek felismerésére egy szerény, de rendkívüli jelentőségű régészeti lelet magyarázata vezetett.

Ezt a leletet Désen találták, s nem más, mint egy egyenes, kétélű kard ezüstberakásos keresztvasa. Bármilyen különösnek látszik is, e kis lelet élénk fényt vet a magyarság szolnok-dobokai megjelenésének korára és a település természetére. Szükséges tehát, hogy e településtörténeti szempontból nagyértékű lelettel bővebben foglalkozzunk.

A honfoglaláskori magyarság főfegyvere az íj mellett, az íves pengéjű, alsó harmadában fokéllal is ellátott szablya volt. A kolozsvári honfoglalók sírjaiból is ez a fegyver került elő, s ez jellegzetes kísérője valamennyi pogánykori magyar temetkezésünknek. A magyarságot először Levédiában ismertetik meg az odajáró normann kereskedők a kétélű karddal. Ezek legnagyobb része nem normann gyárt-



A széki későrómai (gót) lelet

mány, hanem a pengéket a karoling birodalom fegyverműhelyeiből vásárolták, s maguk csak ékes (rendszerint ezüstberakásos) szerelékekkel látták el. Néhány, kétségtelenül honfoglaláskori magyarországi leletben is megtaláljuk e Dél-Oroszországban vásárolt kardtípust. E kardok zöme azonban jóval később került a magyarsághoz. A Magyarországon talált kardok nagy része olyan jellegzetességeket árul el, amelyek kétségtelenné teszik, hogy Géza fejedelem és Szent István korában kerültek az országba. Ezek közé tartozik a dési keresztvas is. Két irányból kaptuk ezeket a kardokat. Az egyik irányt Szent István pénzeinek elterjedése jelöli ki, e pénzek ugyanis a Kárpátok északnyugati szorosain kilépve egészen Skandináviáig követhetők. Jele ez annak, hogy a magyarság még akkor sem adta fel a normannokkal való kereskedelmet, amikor Géza korában a kelet felé vezető kereskedelmi utak bezárultak. Ettől az időponttól fogva a borostyánkereskedelem által már az őskortól kitaposott utakra terelődik ismét a forgalom. Ezen az úton jutnak hozzánk az ezüstveretes kétélű kardok. Az egyszerűbb példányokat az ősforrásból: a karoling fegyvergyárakból vásárolja a magyarság. Mindezek régészeti tények. Akkor válnak azonban az egykori élet dokumentumaivá, ha e tények hátterét igyekszünk tisztázni. Nyilvánvaló elsősorban, hogy a kétélű kardok tömeges megjelenése nem a divat változását tükrözi, hanem azt, hogy a szablys magyarság harcmodora megváltozott, teljesen alkalmazkodott a nyugati taktikához. Ennek az átalakulásnak hátterében az a folyamat áll, amelyet a Lech-mezei vereség indított el: a magyarság belátta, hogy régi harcrendje már idejétmúlt dolog, s ezért megkezdődött a nyugati mintájú magyar hadsereg megszervezése. Ez a szervezés Géza és Szent István érdeme. Nyugati hadvezérek tanítják meg az új hadviselésre a magyarság egyik rétegét. Ismét a régészeti anyag tanúságtételéhez kanyarodva vissza, rendkívül tanulságos dolgot figyelhetünk meg: kétélű kardjaink csupán azon a területen találhatóak, ahol a fejedelmi törzs szállásterületei is kimutathatók. Az új magyar hadsereget tehát a Megyeri nemzetségből, a fejedelem nemzetségből szervezték meg. Ezzel egyúttal új világításba tudjuk helyezni azt a jelenséget, hogy Géza és Szent István alatt a megyeri törzs kirajzik szállásterületéről, s az országban szétszórva megtaláljuk az új település nyomait. Ez a kirajzás nem valami véletlen volt s oka nem is a népszaporodásban keresendő. Ha ugyanis a régészeti leletek alapján megrajzoljuk Magyarország akkori kereskedelmi hálózatát, akkor megfigyelhetjük, hogy a fejedelmi törzs új telepei mindenütt egy-egy fontos kereskedelmi út csomópontjánál, vagy azoknak az

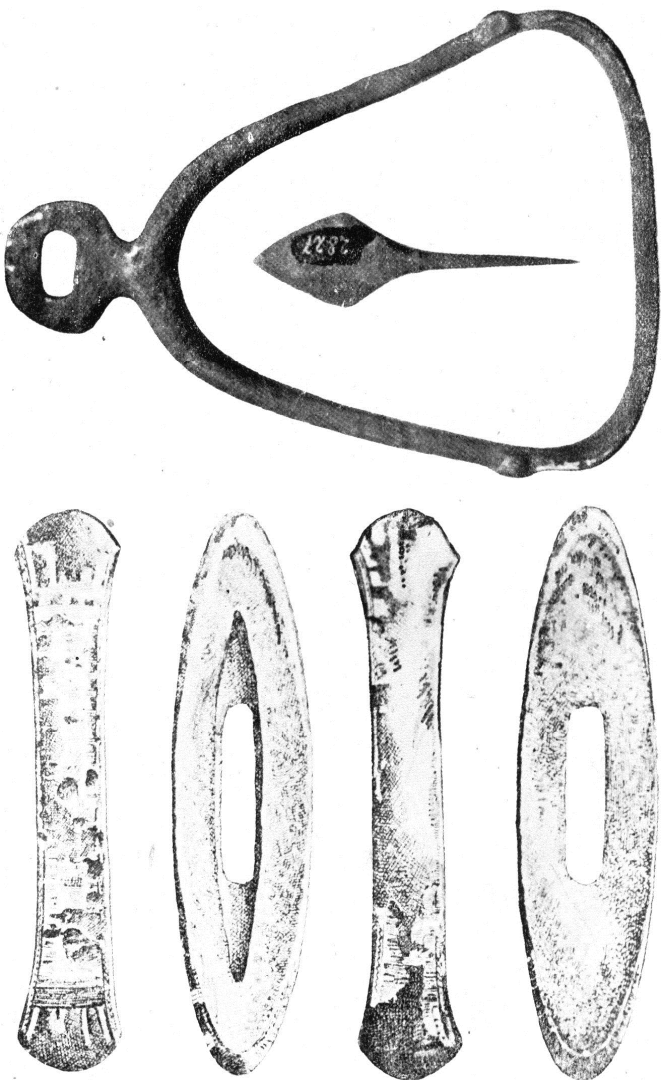
I.



Jupiter Dolécheus és Ceres bronzszobra Alsóilosvárol

II.

1. Honfoglaláskori nyílcsúcs Magyardecserői (a kengyel Eresztlevényről, Háromszék megyéből való). 2. A dési ezüsterakásos kard keresztvása (Géza fejedelem kora)



országba való betorkollásánál keletkeztek. E helyek közelében rendszerint megtaláljuk a kétélű kardokat is. Nem kisebb átalakulás árulói ezek a tények, mint hogy Géza, majd Szent István a kalandozásban kimerült törzseket modern hadseregeikkel megtörik, s a központi hatalom teszi rá kezét az ország egész kereskedelmi hálózatára. Ezzel egyúttal megerősítik a központi hatalom sztratégiai és anyagi helyzetét. Ezek a pontok válnak azután magvává a későbbi királyi birtokoknak s a rajtok szervezett vármegyéknek.

Ebben a megvilágításban a dési keresztvas már nem csupán egyszerű régészeti lelet, hanem történelmi kútfő. Azt jelenti, hogy az első foglalók által megszállott erdélyi részek mellett már Szent István, vagy talán még Géza korában megjelenik a központi hatalom, s kezdetét veszi Erdély fennmaradó részeinek, közöttük Belső-Szolnok megyének kialakítása. Tekintettel arra, hogy e leletnek ilyen nagy jelentősége van, kívánatos volna annak minél pontosabb tanulmányozása. Könnyű feleletet adni arra, hogy miért éppen Désen találjuk a központi hatalom első megjelenésének nyomát. Bár az utóbbi időben kétségbevonták, hogy a déskörnyéki sóbányák már a X—XI. század fordulóján használatban lettek volna, a kétélű kard kétségtelenné teszi, hogy a honfoglalók számára már akkor nagy jelentősége volt e helynek. A település erővonalain kívül eső terület jelentőségét csupán a só adhatta meg. Szervesen illeszkedik bele a központi hatalom fentvázolt kereskedelempolitikájába az első foglaláskor kimaradt szolnokdobokai területek kézbevétele.

Megyénk területéről egy másik honfoglaláskori jellegű leletet is ismerünk. Magyardecsén került elő egy nyílcsúcs. Formája szerint nyugodtan a honfoglalás korából keltezhető, mégsem éri el településtörténeti értéke a dési kard tanúságát. Két oka van ennek: egyrészt nem olyan pontos korhatározó, mint a keresztvas, hiszen Erdély határőrző népeinek még a későbbi korokban is főfegyvere az íj s a nyíl, másrészt meg egyetlen darab lévén, arra is gondolhatunk, hogy a földosztás emléke lehet. Tudvalévő ugyanis, hogy a nyílhúzással kijelölt határok metszéspontjaira emelt határhalmokba más dolgok mellett egy nyílcsúcsot is elástak volt. Lehetséges tehát, hogy ez a nyíl s vele együtt még néhány erdélyi nyíl-lelet ilyenképen került földre. A nem régészeti leletek közül kétségtelenül az első foglalás korára utal a megyében levő *Jenő* helynév (Szamosjenő). Nem célom itt az erdélyi honfoglalás menetét felvázolni, de a kép teljesebbé tételéhez szükséges megemlítenem, hogy az első foglalók teljes mértékben megszállják az elnéptelenedett terület úthálózatát. Telepeik az Ojtozi-szoroson betor-

kolló út, majd a Maros mentén és a Meszesi-kapun kiágazó útvonalak mellett található.

Szent István korával már az okleveles adatok korába érünk. E kor képe és művelődési állapota Árpád-kori okleveleinkből jól helyreállítható, s a településtörténelem módszereivel a település rendje is leolvasható. E munka eredményeiről tájékoztatják az olvasót a következő fejezetek. Ezek előljárójaként még csak annyit említünk meg, hogy Székről korai Árpád-kori edénymaradványokat ismerünk.

Eredményeink összefoglalásaként tekintsük végig megyénk településének menetét, kövessük azt a küzdelmet egészen a magyarság megjelenéséig, amelyet itt az újabb kőkorban feltűnő embertől kezdve szakadatlan láncolatban folytattak a földért. Ez az összefoglalás tulajdonképpen a mellékelt lelőhelytérkép magyarázata s egyúttal a megye emberföldrajzi szerkezetének vázlata.

Szolnok-Doboka területének településtörténelmében több határozott irányt különböztethetünk meg; ez irányok mellett szembeszökő az egyes területek emberföldrajzi értékessége és értéktelensége is. A megye északi területére a Lápos-patak mente vezette az embert. Az Ilosvai-hegység tehát nem csupán vízválasztó, hanem egyúttal települési határvonal is volt. Nem hisszük, hogy Felsőszöcs felé olyan értékű átjáró volt, amelyen keresztül települő rajok is vonultak volna. A Lápos mentén való településre mutatnak az itt előkerült bronzkori kincsleletek is. A Nagyszamosnak a Déstől lefelé terjedő szakasza is aránylag későn népesült be. Csak elvéve akadunk az újabb kőkor legvégéről keltezhető edényművesség emlékeire (pl. Buzamező), s a rézkorban (Nagyilonda, Révkolostor, Kackó, Oláhbogáta) is csak gyér népesség szüremlett ide Dész felől. A Szamos e szakaszának és jobboldali mellékvizeinek igazi benépesedésére csak a bronzkor folyamán kerül sor, s ez a vidék is a rómaiság bukása után több mint ezer esztendőre teljesen elnéptelenedik. A megye délnyugati szélének jelentőségét a Meszesi-kapuhoz vezető útvonal közelsége adja meg. Dácia feladása után ezt a vidéket is elhagyja a lakosság.

A megye településtörténelmének igazi színtere a Nagy- és Kis-szamos által bezárt s a Mezőséghez kapcsolódó délkeleti szeglet. Jelentőségben ehhez a területhez csatlakozik még a Nagyszamos északi patakjainak vidéke és a Sajó völgye. A tavak vidékének Szék-Szamosújvár-Melegföldvár által bezárt háromszögét és Felőr-Alsóilosva-Bethlen vidékét az újabb kőkor emberének megjelenésétől egészen a hun korszakig állandó sűrű népesség töltötte ki. Jellemző a település menetére, hogy e két nagy területet nem a Szamos köti össze egy-

mással, hanem az Orosz-patak völgye. E völgy betorkollásának környékén találjuk a megye őstörténelmének legfontosabb pontjait: Bethlent, Várkudut, Alsóilosvát, és Csicsókereszturt. Az alsó tömbből Kis- és Nagyiklónnál vezet át egy állandóan használt út a Lózsád-patak völgyébe s a megye délnyugati részébe.

E területek benépesülése tehát nem a Szamos mentén történt, hanem délről a Mezőség felől indulnak meg a megye egykori lakói telepeik építésére. A Lózsád-patak völgyébe s annak környékére a Meszesi-kapun beáramló néphullámok szorúlnak fel. Dés körül ennek következtében nem is találunk állandóbb települést, csupán a bronzkortól a kelta időkig mutathatunk ki jelentősebb nyomokat. A római hódítás után ezt a területet is elhagyja a lakosság, s mint említettük, csupán szórványos szláv helynévanyag mutat arra, hogy az avar uralom idején s nyilván a bolgár hódítás korszakában is, gyér szláv lakosság telepedett meg e környéken. Meg kell jegyeznünk, hogy a népesedés főirányainak peremterületeit minden korban a beléjük torokló patak völgyek mentén népesítik be.

E vázlatos településtörténeti képből szinte törvényszerűnek mondható jelenséget figyelhetünk meg.* Amikor ugyanis a szinte egy évezred óta lakatlan területek újrabenépesítése a magyarság megjelenésével kezdetét veszi, nagyjából megismétlődik az őskorban megismert település folyamata, s törvényszerűen ismétlődik az egyes területek és útvonalak fontosságának felismerése is. A XII—XIII. században a Szék-Gerlahida-Füzeselke háromszög, a Kozárvár-Retteg vonal és a sajómenti település szinte fedi az őskori benépesülés csomópontjait. A Dés körüli telepek a Géza vagy Szent István alatt kialakuló királyi birtokokkal magyarázhatók, a megye délnyugati részének megszállása azonban ismét a Meszesi-kapu jelentőségéből érthető meg. A nagyjából Felsőtők és Kozárvár között húzott vonaltól északra fekvő terület teljesen lakatlan. A Lápos völgyében azonban már korán megindul a település. Különösképpen tanulságos a későbbi,

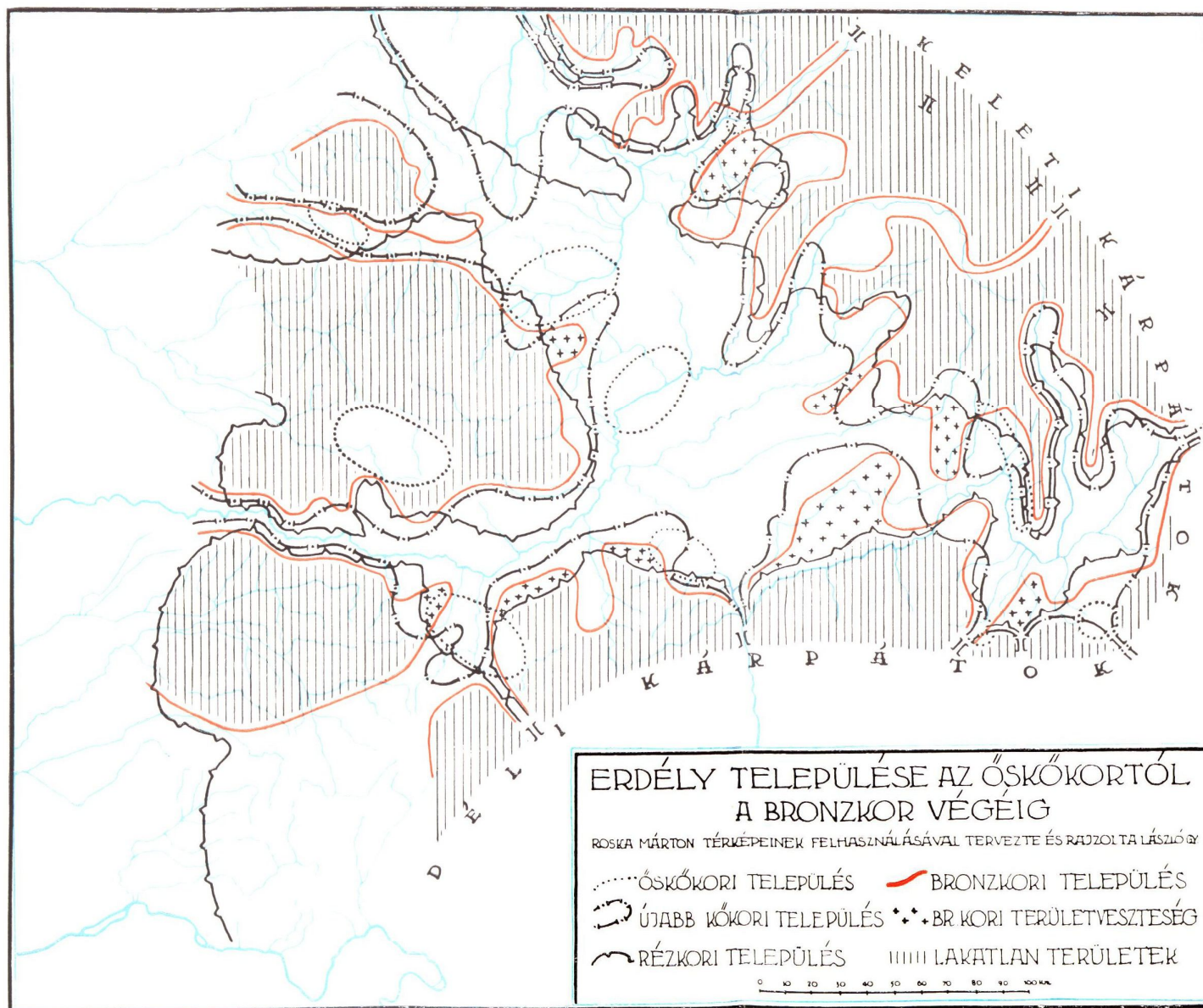
* A háromszín-nyomású településtörténeti térképeken nem jelöltem külön Szolnok-Doboka megye határait, de a megye területén keresztülhaladó erővonalak rendje világosan kivehető. A térképek egymásutánja jól szemlélteti Erdély lassú elnéptelenedésének fentebb vázolt folyamatát. Az utolsó térkép pedig a magyar munka előretörését mutatja be. Alig háromszáz esztendő alatt ismét beilleszti e munka az ember-földrajzi tájba azt, amit a természetet másfélezer év alatt hódított el az embertől.

Az utolsó térképen a vonalkázás sötétségi fokozata jelzi, hogy egy-egy terület a vaskortól kezdve mennyi ideig volt megszállva. Kirajzolódik ezen Erdély főütőere: az Ojtoznál betorkoló, a Küküllők mentén a Marosig tartó, majd onnan kétfelé ágazó út. Egyik szára követi a Marost, a másik pedig a Meszesi kapun keresztül ível az Alföld felé.

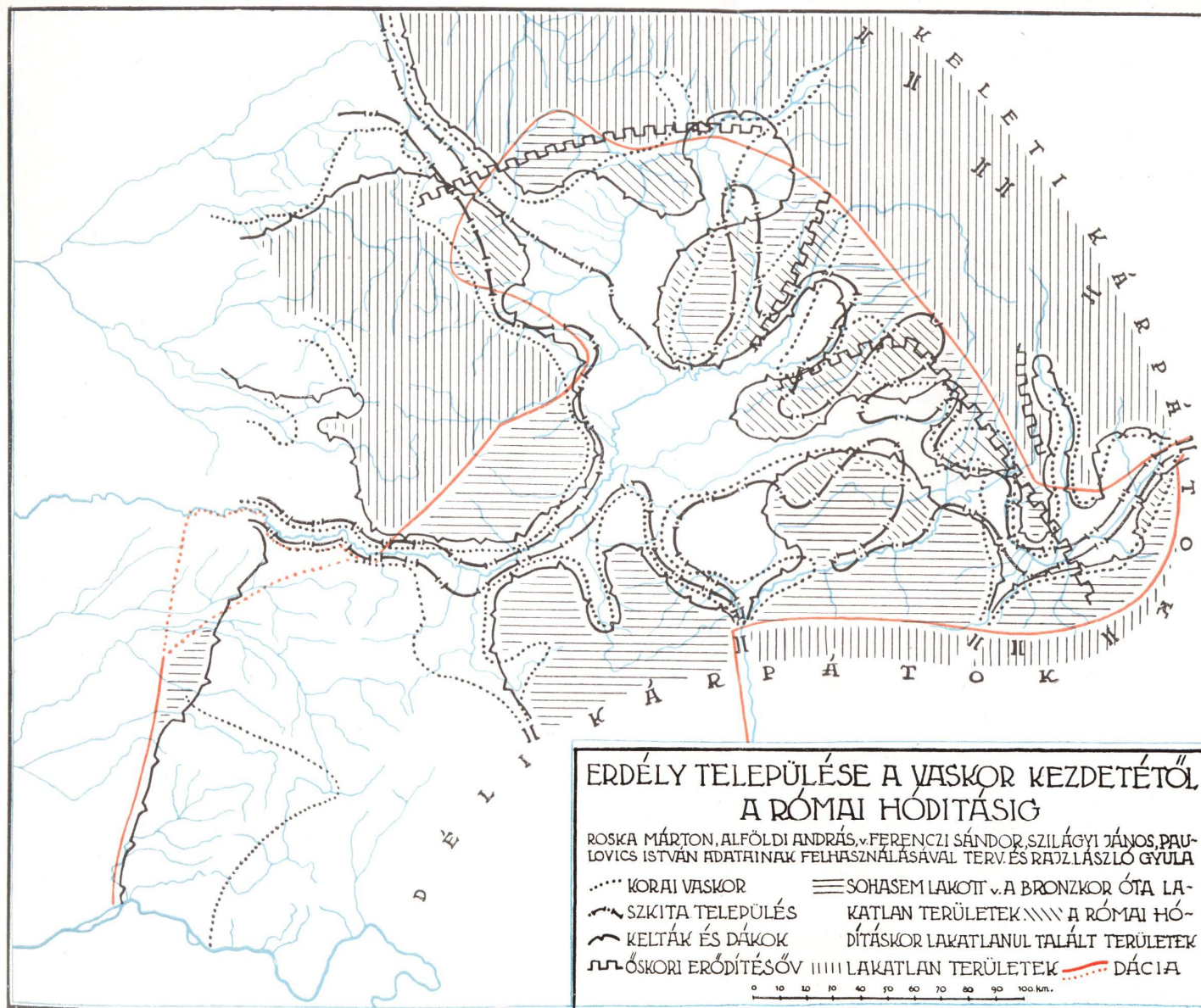
XIV. századi településtérképet egybevetni az őskori térképpel, a kettő szinte minden pontjában fedi egymást, világos jeléül a földműveskultúrák azonos térfoglalásának.

A nemzetiségi betelepedés törvényszerűségeit akkor ismerhetjük fel, ha Erdély őskori településfejlődését egybevetjük a magyarság településével. A mellékelt térképek alapján igen becses tanulságokat nyerhetünk nemcsak erre, de talán a nemzetiségek betelepülésének időpontjára is. E térképeken azt figyelhetjük meg, hogy azok a területek, amelyeken később a szász telepések ülnek meg (Szeben környéke, a Barcaság és Beszterce vidéke), s azok, amelyeken először találkozunk román szállásokkal (Hunyad, Krassó-Szörény, Fogaras, Bihar, Ilosvai hegység és Máramaros) már a késői vaskortól kezdve ember nem lakta helyek, vagy legfennebb szórványosan benépesült területek. Ugyanezek a területek maradnak ki akkor is, amikor a magyarság kitölti az erdélyi medencét. Nem azért áll tehát meg a magyar előnyomulás, mert lakott területekbe ütközik, hanem azért, mert másfélezer év óta elvadult területek állják útját. Ezekre a magyarság által is üresen hagyott, vagy csak gyéren megszállott területekre költözik be később a románság, amelynek életmódja kezdetben nem kíván művelhető területeket. E területek két sarkpontját pedig a telepes szászág illeszti be Erdély erős védővonalába. Ez az emberföldrajzi törvényszerűség szabja meg a szolnok-dobokai románság első települését, s ezek a területek lettek későbbi kirajzásának természetesen csomópontjai is.

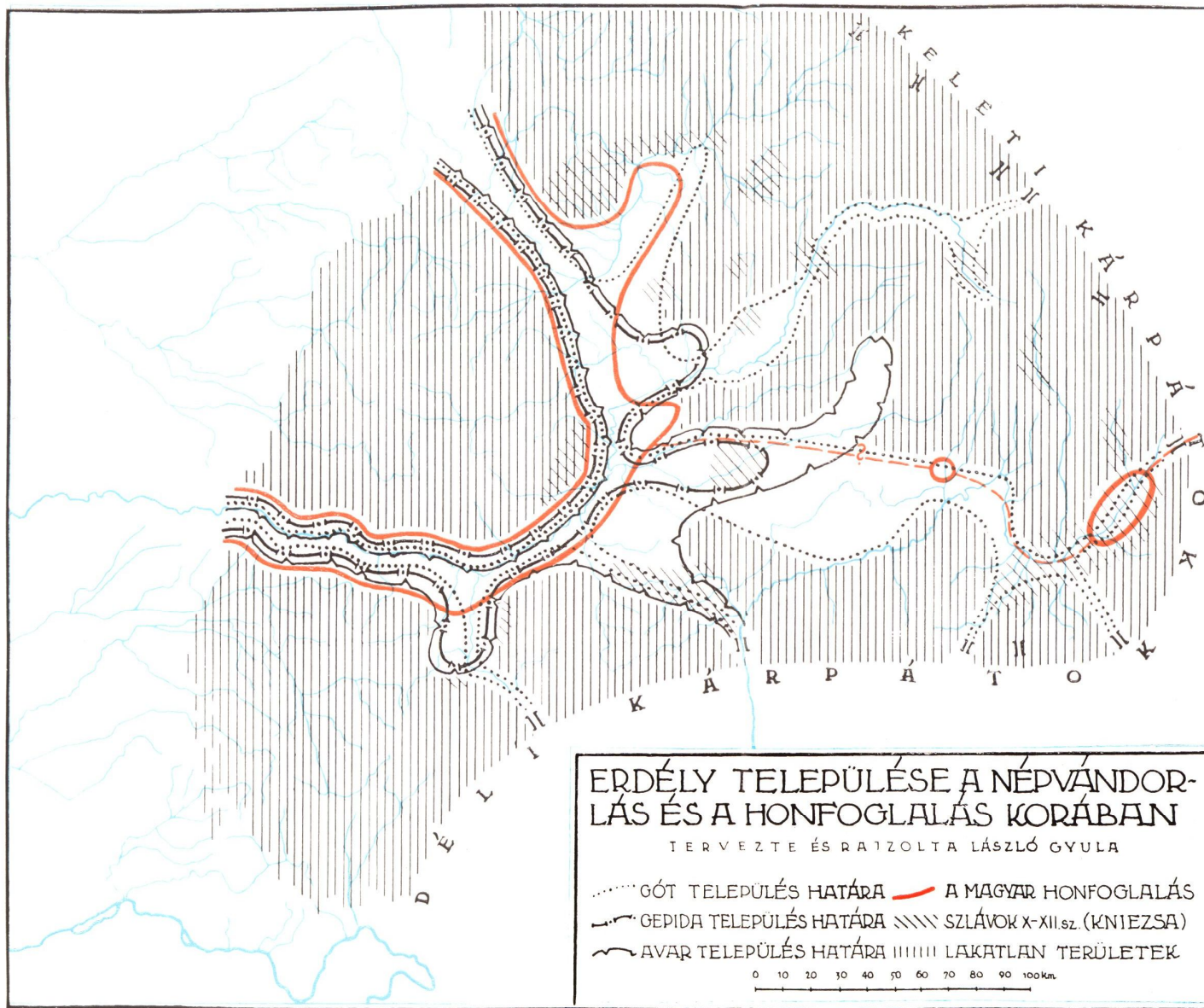
LÁSZLÓ GYULA



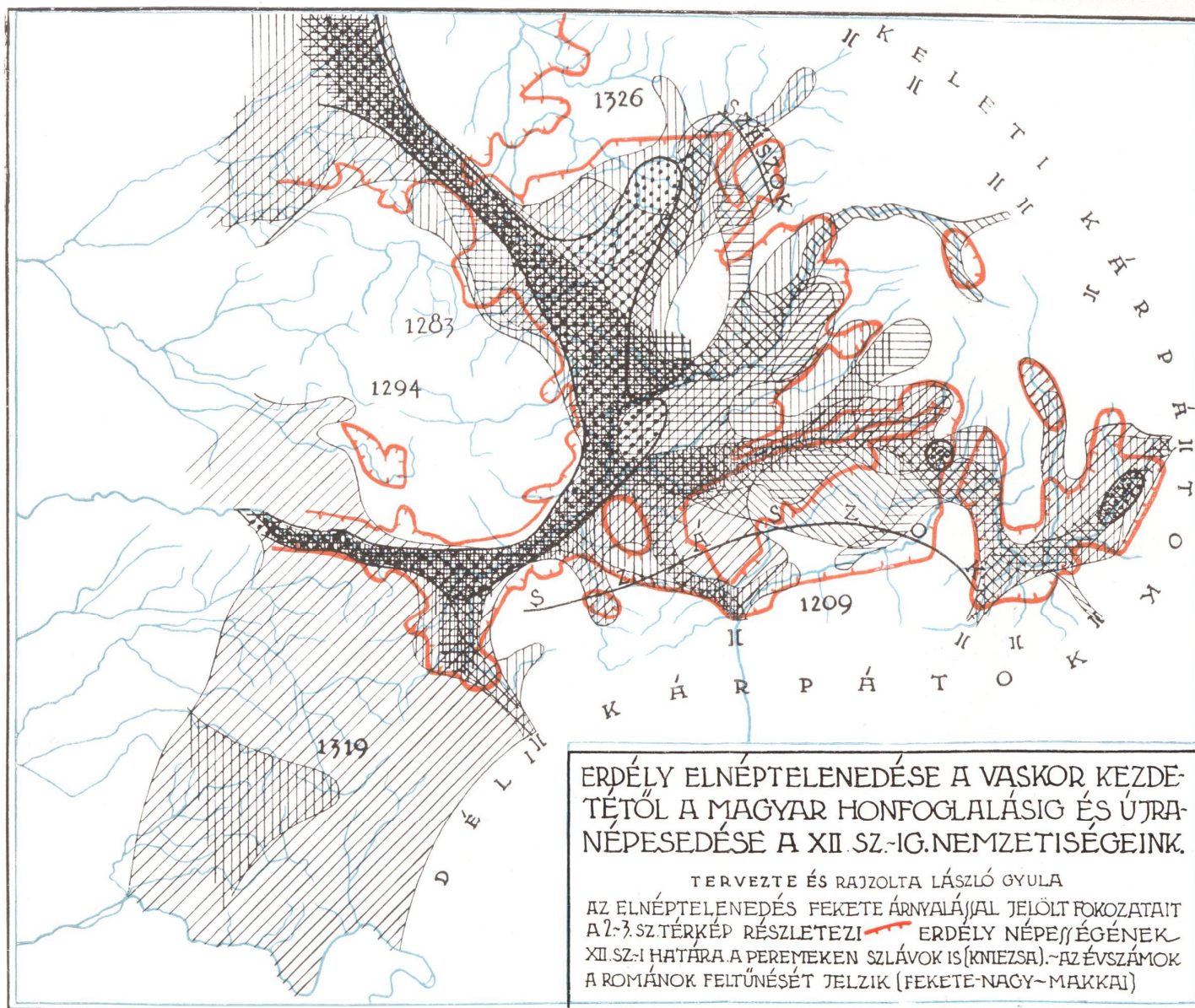
[Erdélyi Magyar Adatbank]
 Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága



[Erdélyi Magyar Adatbank]
 Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága



[Erdélyi Magyar Adatbank]
 Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága



SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYE TELEPÜLÉSE SZENT ISTVÁN KORÁIG

1. Újabb kőkor

- ▣ Bükk csoport kőszerszámai
- ▣ Tiszai kultúra
- ▣ Obszidián eszközök
- ▣ Festett edényművesség
- ▣ Későneolitikus edényművesség

2. Rézkor

- ▣ Kőfejszék
- ▣ Rézcsákányok
- ▣ Edényművesség és rézeszközök
- ▣ Zsinórfűzés és kuncsattású kerámia
- ▣ Óskori aranytárgyak lelőhelyei

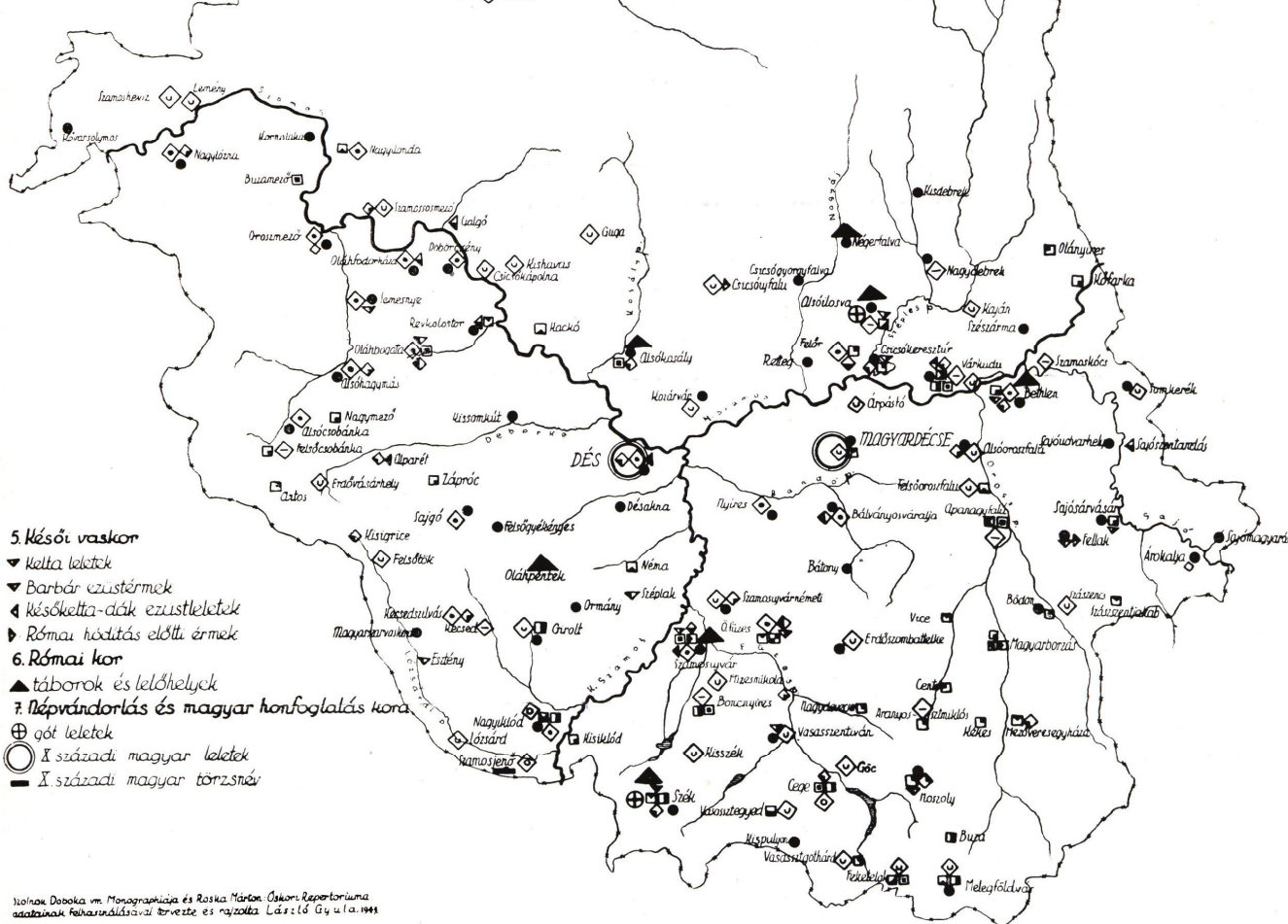
- Római kor előtti erődök

3. Bronzkor

- ◊ Telep
- ◊ Temető
- ◊ Kuncslelet
- ◊ Szórványos lelet
- ◊ Edényművesség

4. Korai vaskor

- ◊ Erdélyi br. balták és sarlók
- ◊ Villanova-hallstatti kultúra
- ◊ Bronzedények
- ◊ Szkíta leletek



5. Késői vaskor

- ▼ Kelta leletek
- ▼ Barbár ezüstérmék
- ◄ Későkelta-akák ezüstleletek
- ▶ Római költés előtti érmék

6. Római kor

- ▲ táborok és lelőhelyek

7. Népvándorlás és magyar honfoglalás kora

- ⊕ gót leletek
- ⊙ I. századi magyar leletek
- I. századi magyar törzsnév

110 k. Doboka vm. Monographia et Rostica Márton. Óskori Repertoriuma adalatainak felhasználásával tervezte és rajzolta László Gyula 1941